

Araştırma Makalesi (Research Article)

BİR CUMHURİYET DÖNEMİ İÇECEĞİ OLARAK ÇAYIN TÜRK TOPLUMUNDAKİ YOLCULUĞU (THE TEA'S JOURNEY IN TURKISH SOCIETY AS A REPUBLICAN PERIOD BEVERAGE)

Merve ÖZGÜR GÖDE¹ (orcid.org/ 0000-0002-7315-4284)

Burcu KAYA SAYAR² (orcid.org/ 0000-0001-7775-5813)

Sema EKİNCEK^{3*} (orcid.org/ 0000-0001-9186-9323)

¹Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Eskişehir, Türkiye

²Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Eskişehir, Türkiye

³Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Eskişehir, Türkiye

Özet

Geleneksel bir Türk içeceği olan çay Cumhuriyet dönemi ile önem kazanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında temelleri atılan çay yetiştiriciliğinin gelişmesiyle kısa sürede çay kültürü de şekillenmeye başlamıştır. Bu kadar kısa bir sürede Türk toplumu tarafından sevilmesi ve benimsenmesi çayı özel bir içecek haline getirmektedir. Çalışmanın amacı, Cumhuriyet döneminde temelleri atılan çay kültürünün kuşaklar arasındaki durumunu ortaya koymaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Veriler derinlemesine görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Baby Boomers (çev. bebek patlaması), X, Y ve Z kuşaklarından üçer katılımcı ile görüşülmüştür. Elde edilen verilerin incelenmesinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda çayın Türk toplumuna devlet politikası olarak girdiği ancak çok kısa sürede kültüre entegre olduğu görülmüştür. Çay tüm kuşaklar için önemli bir sosyalleşme aracıdır. Buna ek olarak çayın tüm kuşaklar tarafından sıklıkla tüketildiği ve kahvaltının vazgeçilmezi olduğu ortaya konulmuştur. Bu çalışma çayı cumhuriyet dönemi içeceği olarak ele alan literatüre katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda çalışma yiyecek içecek işletmelerine çayı gastronomik bir pazarlama unsuru olarak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çay Kültürü, Çayın Tarihi, Cumhuriyet Dönemi, Kuşaklar

Abstract

Tea, a traditional Turkish beverage, gained importance with the Republican period. With the development of tea cultivation, the foundations of which were laid in the first years of the Republic, tea culture started to take shape in a short time. The fact that it is loved and embraced by the Turkish society in such a short time makes tea a special drink. The purpose of the study is to investigate the transmission of tea culture between generations, which was established during the Republican period. Qualitative research methods were used. Data were obtained through in-depth interviews. Data were obtained through in-depth interviews. Interviews were conducted with three participants from the Baby Boomers, X, Y, and Z generations. Descriptive analysis method was used to analyze the data obtained. As a result of the study, it was observed that tea was introduced to Turkish society as a state policy but integrated into the culture in a very short time. Tea is an important socialization tool for all generations. In addition, it was revealed that tea is frequently consumed by all generations and is indispensable for breakfast. This study contributes to the literature by addressing tea as a drink of the republican period. At the same time, the study presents tea as a gastronomic marketing element to food and beverage businesses.

Keywords: Tea Culture, History of Tea, Republican Period, Generations

Giriş

Türk mutfak kültürü genel olarak Orta Asya Dönemi Türk Mutfağı, Selçuklu ve Beylikler Dönemi Türk Mutfağı, Osmanlı Dönemi Türk Mutfağı ve Cumhuriyet Dönemi Türk Mutfağı şeklinde sınıflandırılmaktadır (Kızıldemir, Öztürk ve Sarıışık, 2014). Geleneksel Türk içecekleri de bu dönemlere göre değerlendirilmektedir. Çay da Cumhuriyet dönemi Türk mutfağı sınıflandırılmasında yer alan içeceklerden biridir (Solmaz ve Altınar, 2018). Çay Türk toplumunda oldukça önemli bir içecektir. Çayın her ne kadar Çin'den yayıldığı bilirse de kültürümüzde "Türk çayı" olarak adlandırılması ve anılması çayın ne kadar önemli

* Sorumlu yazar: semaekincek@anadolu.edu.tr

DOI: 10.33083/joghat.2023.333

olduğunu doğrular niteliktedir. “Tavşan kanı”, “ince belli”, “dudak payı”, “kıtlama” gibi ifadeler hem çayın demlenme hem de sunum şeklini ifade eden terimler olarak kültürümüzde yer almaktadır (Duman, 2005). Türk kültüründe yer etmiş çay içme kültüründe bardağın yapısı bile özel bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki ince belli çay bardağının cam yapısı çayın rengini görerek ayarlamayı, ağzının geniş olması içim esnasında kokusunun alınmasını sağlarken orta kısmının dar olması çay sohbetleri ile bütünleşmiş olan kaşık sesini mümkün kılar (Güneş, 2012).

Dünyada çay tüketimi tarihine bakıldığında, Türkiye’nin diğer ülkelere göre çay tüketime daha geç başladığı görülmektedir. Çay, ilk olarak 1787 yılında Japonya’dan getirilen çay tohumlarının Bursa civarında ekilmesi ile Türkiye’ye gelmiştir. Ancak ilk ekim çalışmaları iklim şartlarının da olumsuzluğu ile başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İzleyen yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde çayın yetiştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Bu amaçla, 1924 yılında çayın yetiştirilmesini teşvik etmek amacıyla 407 sayılı Kanun çıkarılmıştır. Yürütülen çalışmalar neticesinde, Türkiye’de ilk çay ürünü 1938 yılında alınmıştır (Zihnioglu, 1998; Güneş, 2012). Bu çalışmaların sonuç vermesi ve çay bitkisinin Türkiye’de yetişmeye başlaması ile 1940 yılında “Çay Kanunu” çıkarılmıştır. Akabinde, çay 1942-1984 yılları arasında devlet tekeline alınmıştır. Türkiye’de ilk çay fabrikası ise 1947 yılında Rize’de açılmıştır.

Türklerin çay ile tanışması geç olsa da Türk mutfak kültüründe çayın yer alması, bir gelenek oluşturması çok hızlı gerçekleşmiştir. Çayın kültüre bu denli hızlı yerleşmesi ile ulaşılabilirliği artmış ve ekonomik bir içecek haline gelmiştir (Altın, 1986). Çay, Türk toplumunda önemli bir yeri olan kahvenin yerini alarak insanların hayatta kalması için gerekli olan temel içecek sudan sonra en çok tüketilen içecek olmuştur. 100 yıl gibi bir geçmişe sahip olan bu içeceğin Türk toplumun bu kadar önemli bir parçası haline gelmesi ilgi çekici bir konudur.

Çay demlenme ve sunum gibi ritüellerin yanı sıra Türk toplumunda sosyalleşme amacı ile tüketilen bir içecektir (Güneş, 2012; Erşahin, 2021). Özellikle toplumumuzun en önemli özelliklerinden biri olan misafirlik söz konusu olduğunda çay ikramı kaçınılmaz olmaktadır. Bu kapsamda “çay sohbeti” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çayın Türk toplumunda bu denli önemli olması onu vazgeçilmez bir içecek olarak topluma kazandırmıştır. Türk çayı, marka olarak anılan bir değer haline gelmiştir (Kılıç vd. 2012). Cumhuriyetten günümüze farklı kuşakların çay kültürüne yönelik düşünceleri ve bakış açılarının ortaya konulması önem taşıyan bir konudur. Bu araştırmayla, çayın Türk kültüründeki yeri ve çay kültürünün değişimi hakkında derinlemesine bir bakış açısının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu kültürün zaman içinde nasıl evrildiği ve döneme özgü çeşitli faktörlerden nasıl etkilendiği dikkate alınmıştır. Çalışma, çayı bir Cumhuriyet Dönemi içeceği olarak inceleyen alan yazına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca yiyecek içecek işletmelerine yönelik pazarlama önerileri ortaya konularak uygulamaya katkı sağlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Türkiye’de Çayın Tarihi

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Karadeniz bölgesindeki kırsal ekonomideki temel ürün mısırdı. Hanelerin birçoğu geçimlerini kendileri sürdürebilseler de bir kısmı bölgedeki ağalara bağımlı bir durumdaydı. Yapılan ihracatın bir kısmını fındık ve meyve oluşturuyordu. Fakat bu gelirden alınan payın büyük bir kısmı bir Alman firması tarafından elde ediliyordu. Bu ortamda, 1920’li yılların başında devlet girişimi ile bölge ekonomisinin kalkındırılması hedeflenmiştir (Hann ve Hann, 2003: 79). 1924 yılında 407 Sayılı kanun bu çalışmaların başlangıcını imlemektedir (Saklı, 2018: 42). Yaşanan dönüşümle, bölgedeki çay yetiştiriciliği sayesinde bölge halkı zenginleşmeye başlamıştır (Hann ve Hann, 2003: 79). Bu durum, Hann ve Hann (2003: 79) tarafından “yukarıdan aşağı dönüşümün çarpıcı bir örneği” olarak nitelendirilir.

1917 yılında Rusya’nın Artvin, Rize, Batum, Kars ve Ardahan’dan çekilmesiyle bölgede zirai incelemeler yapmak üzere bir heyet kurulmuştur. Söz konusu heyette yer alan Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi Müderrisi (Profesör) Ali Rıza Erten, “Şimali Şarki Anadolu ve Kafkasya’da Tetkikatı Ziraiye” başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Söz konusu raporda Rize’de çay yetiştirilmesinin de mümkün olduğu belirtilmiştir (Saklı, 2018: 246). Rus İhtilalinin baş göstermesi ile Kafkasya’da bozulan çalışma koşulları Rize’de yoğun bir işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan sosyoekonomik problemlere yönelik bir çözüm üretilebilmesi için Devlet bölge halkını çay üretmeye yönlendirmek istemiştir (Altın, 1986: 141).

Böylece çeşitli bakanlıklardan görevlilerin bir araya getirilmesiyle bir komisyon oluşturuldu. İktisat Bakanlığı’nı temsilen Ziraat Genel Müdürü Zihni Derin bu komisyonda görev almıştı. Derin, bölgede yeniden düzenin sağlanması için halka bir kazanç kapısı yaratılması gerektiğini belirtmiştir. Ali Rıza Erten’in raporunu da okuyan Derin, bu bölgenin Batum’a benzediğini düşünerek Rusya’dan dergiler temin ettirmiştir. Tüm bu

araştırmalar ve Rize halkı ile yapılan görüşmeler neticesinde, Derin; çay, mandalina, limon ve portakal bahçelerinin kurulmasına karar vermiştir. 1919-1920 yıllarında bu fikir hayata geçirilmiştir (Hatipoğlu, 1939: 14). Rize ikliminin ve toprak yapısının Rusya'nın çay bahçelerinin bulunduğu Batum bölgesiyle oldukça benzer olması ülke için bir fırsat kapısı aralamıştı. Çay girişimlerinin başlaması için devletin temel motivasyonları bölge halkının çay ekonomisi ile kalkındırılması, hayat standardının yükseltilmesi ve çaya harcanan giderlerin yurtiçinde kalarak ekonomik sızıntının önüne geçilmesi idi (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938: 107).

1923 yılında çay üretimi başladığında yıl içinde 653 ton üretim yapılmışken on yıl sonrasında rakam 1078 tona ulaşmıştı (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938: 107). 1930'lu yılların sonuna gelindiğinde, başarılı çalışmalar meyvesini kurulan çok sayıdaki küçük ölçekli fabrikalar ile vermeye başlamıştır. Her ne kadar 1940'da çay sanayisinin geliştirilmesine yönelik yasal bir düzenleme yapılmış olsa da esas ivme 1950'de yakalanmıştır. Bu yıllarda, iktidara gelen Demokrat Parti'nin kırsalı geliştirmeye yönelik ideolojisi karşılığını çiftçilerin desteklenmesinde bulmuştur. Söz konusu dönemdeki bu ideoloji, o dönemde çayın nakliyesi ve çiftçilerden toplanması için gerekli olan altyapının hazır olmasıyla birleşmiştir. Böylece devlet tarafından fabrikalar kurulmuş ve bu fabrikalarda nitelikli işgücü yaratılması için çalışmalar yürütülmüştür (Hann ve Hann, 2003: 80). “Çay üretimi, devletin yönlendirmesiyle tabanda aile gücünün kullanıldığı (bu sosyalist bloktaki kolektivizasyonun tersine bir durumdur) bir sisteme dayanan Türk modernleşme modelinin bir örneği olarak okunabilir.” (Hann ve Hann, 2003: 80).

6 Şubat 1924 tarihli 407 sayılı kanun görüşmelerinde Rize bölgesindeki kan davalarına ve yoksulluğa dikkat çekilmiştir. Bölgenin dağlık olması nedeniyle nüfusun bir kısmının daha önceleri Rusya ve Romanya'ya giderek fırıncılık, müteahhitlik, balıkçılık ve ticaretle uğraşmıştır. O yıllarda halk ayrıca bölgedeki mevcut ekonomik durum nedeniyle İzmit, Bolu ve Düzce'ye göç etmek zorunda kalmaktaydı. Bu sorunlara işaret edilmiş ve Rusya'nın Batum'da çay, bamyalı, limon ve portakal yetiştiriciliği yaptığına değinilmiştir. Böylece, çay fidanlığının yetiştirilmesi, halkın bu tarımı öğrenmesi ve on sene müddetle arazi vergisi alınmaması bu kanun görüşmeleri sırasında teklif edilmiş (TBMM ZC, C. 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924)) ve karara bağlanmıştır (407 sayılı kanun).

1937 yılında Sovyetler Birliğinden 2 ton çay tohumu temin edilmiştir. Bu girişimler çay bitkisinin yetiştirilmesine yönelik olumlu sonuç veren girişimler olmuştur. Ertesi yıl el imalatı vasıtasıyla 138 kg kuru çay imal edilmiştir (Altın, 1986: 141). 407 sayılı kanun 07.07.1939 tarihine kadar yürürlükte kaldıktan sonra yerini hükümet tarafından TBMM'ye sunulan 3788 sayılı kanuna bırakmıştır. Söz konusu kanun, çay için özel olarak çıkarılmış olan ilk kanun olma özelliğini taşır (Saklı, 2018: 288). Bu kanunla çay bahçesi kuracak olanlara ziraat idaresinden ruhsatname alma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca çay tohumunun ya da fidanının, kimyevi gübrenin ve yeşil gübre tohumunun, bahçeye tohum ekiminden ya da fidan dikiminden itibaren beş sene süreyle ücretsiz temin edileceği belirtilmiştir. Yetiştirilen yaş çay yapraklarını satın almak, çay kurutma fabrikaları kurmak, çay yaprağını işlemek ve harman yapıp paketlemek ve satmak ve sattırmak işleri Devlet Ziraat işletmelerinin sorumluluğuna verilmiştir (1940 Çay Kanunu).

1938 yılında toplanan Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi'nde çay tarımı için beş yıllık bir kalkınma planı yapılmıştır. Bu planın ilk adımı ise bir çay kanunun çıkarılmasını öngörmektedir (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938: 114). İzleyen yıl için bir çay fabrikasının yerinin tespit edilmesi ve işgücünün eğitilmesi planlanmıştır. 1943 yılına kadar, incelemeler ve ön çalışmalar ile Rize bölgesinde aşamalı olarak yeni çay bahçeleri kurulacaktır. Ayrıca 1942 yılında Rize çay fabrikasında ilk kampanyanın yapılması da öngörülmüyordu (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938: 114).

Söz konusu kalkınma planında belirtildiği gibi ayrıca Rize kanunen bir çay üretim bölgesi olarak belirlenmiş (Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi, 1938: 114) ve bölgede Çay ve Fidanlıklar Müdürlüğü kurulmuştur. 1924 yılında bölgede ilk çay yetiştirme hareketini başlatan Zihni Derin'in çabalarının 1938'de olumlu sonuçlar vermiş olduğu görülür. Bunun üzerine, Derin, Ankara'da Tarım Bakanlığı Baş Müşavirliği'ne atanarak Rize'deki yeni girişimlerin koordinatörlüğünü üstlenir (Zihniöğlu, 1998: 19). Zihni Derin ve ekibinin çalışmaları Birinci Köy ve Ziraat Kongresi'nde sunulan beş yıllık kalkınma planını esas almıştır. Ancak avans miktarını belirlenen miktarda sağlanamamıştır. Çaylık tesisi için ilk avans miktarı 20 lira yerine 12,5 lira; izleyen dönemde de planlandığı gibi üç yıl 10'er lira yerine, iki yıl 625'er kuruş olarak verilebilmiştir (Saklı, 2018: 282). Dahası, 1 Eylül 1939'da Hitlerin Polonya'ya girmesi ve II. Dünya Savaşı'nın tetiklenmesi (Zihniöğlu, 1998: 9) Türkiye'yi yeni bir ekonomik dar boğaza sokmuştur. Yeni ekonomik ortamın bir zorunluluğu olarak; şeker, benzin, kahve ve çay gibi ürünlerden alınan vergilere zam yapılmıştır (TBMM ZC, Fevkalâde vaziyet dolayısı ile bazı vergi ve resimlere zam icrasına ve bazı maddelerin mükellefiyet mevzuuna

alınmasına dair kanun lâiyhası ve İktisad, Gümrük ve inhisarlar, Adliye, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları, 17-05-1940).

Avrupa’da baş gösteren yeni durum çay üretimini de doğrudan etkilemiştir. Çay bahçelerinde görev yapabilecek olan genç kesim seferberlikle askere çağırılmış ve birçok tahıl ürünün de temini zorlaşmış, yaklaşık 50 kat zamlanmıştır. Zihni Derin bu zorlu dönemde çay üretiminin desteklenmesi için yeni çareler aramıştır. Derin’in çabaları sayesinde devletin elinde olan bir miktar mısırın çay teşkilatı tarafından kullanılması kararı alınmıştır. Böylece kilosu 3 kuruş olan mısır savaşa birlikte 150-200 kuruşa gelmiştir. Bu ortamda, o yıl çok bereketli olan devletin mısır üretimi sayesinde 1 dönüm çay bahçesi yapacaklara 100 kilo mısırın avans olarak verilmesi planlanmıştır. Bu çağrı, halk için yeni bir umut olmuş ve arazilerini çay bahçesi haline getirmek istemelerini sağlamıştı (Zihnioğlu, 1998: 9-11).

Çiftçileri çay üretimi yapmaya ve çay tarlalarını geliştirmeye teşvik etmek için 1930-1950 yılları arasında devlet tarafından birçok düzenleme yapıldı (İnal ve Saraçoğlu, 2022: 1449). 941 yılında henüz çok genç olan çaylıklardan toplanan ürün miktarı çok azdı. Diğer yandan devlet üreticinin motivasyonunu korumak istiyordu. Bu nedenle, 100gr hatta 50gr çay dahi yetiştiricisinden satın alınmıyordu. Üretimin hala sınırlı olduğu bu dönemde Türk halkının çoğu çay bitkisine yabancıydı. Bu yabancılık, çay yetiştirme faaliyetlerine de ön yargı ile bakılmasına neden oluyordu (Zihnioğlu, 1998: 34-35). 20 Mayıs 1942 yılında çıkarılan 4223 sayılı “Kahve ve Çay İnhisarı Kanunu” ile çayın yurt içindeki satışı devlet tekeline alınmıştır. Ayrıca yurtiçinde yetiştirilen yaş çay yaprağının işlenmesi, kurutulması ve bu amaçla yaş çay yaprağının satın alınması da devlet tekeline alınmıştır (4223 Kahve ve Çay İnhisarı Kanunu).

1946 yılında Rize’de dört çay atölyesi artık yaş çayları işlemek için yeterli değildi. Bu durum öngörülmesi ve İngiltere’den makineler sipariş edilmişti. Ancak II. Dünya Savaşı makinelerin ancak 1946 yılında gönderilebilmesine neden olmuştu (Duman, 2011: 97). 1947 yılında Rize’de ilk çay fabrikası açılmıştır (Altın, 1986: 141). 1950 yılının ortalarında ülkedeki döviz sıkıntısı nedeniyle çay fabrikalarında kullanılan makinelerin temini zor bir hal almıştı. Bu sorun yine bir yerli üretimle çözülmüştür. İhtiyaç duyulan makinelerin benzerleri Ankara Makine Kimya Endüstrisi tarafından yapılmıştır. Ankara Kimya yerli çay makineleri üretimini başarmıştır (Zihnioğlu, 1998: 190). Sonraki aşamada çay ekimi yapılan arazilerinin genişletilmesine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Tüm bu çabalar, 1960’lı yıllarda daha belirgin sonuç vermeye başlamış ve bu dönemden itibaren yerli üretim yurtiçi tüketimini karşılayacak seviyeye gelmiştir (Saklı, 2018: 297) 1950’li ve 60’lı yıllarda, devlet, çay üreticilerine hem oldukça yüksek bir fiyat veriyor hem de tarım uzmanları ile üretime teknik destek sağlıyordu. Böylece özellikle Rize’de birçok çiftçi mısır üretimini bırakarak çay üretimine geçmişti (Hann ve Hann, 2003: 81).

1953 yılında 6133 sayılı kanun ile çay dikim alanlarının genişletilmesinde yetkili olan merci Bakanlar Kurulu olarak belirlenmiştir (Altın, 1986: 141). Bu kanunla bölgede 70 bin dekar daha çay bahçesi kurulması izni verilmiştir. 1955 yılına gelindiğinde 210 bin aileye geçim kapısı olan bu faaliyetler, 170 bin dekara yayılmıştı (Zihnioğlu, 1998: 90). 1956 yılında çıkarılan 6757 sayılı kanun ile çay üretenlere faizsiz krediler temin edilmiştir. Uygulanan teşviklerle 1963 yılında çay ithalatı sonlandırılmıştır (Altın, 1986: 143).

Çay sanayisinin güçlenmesi çay üretiminin yapıldığı Doğu Karadeniz bölgesine birçok katkıda bulunmuştur. Çay hasadı dışında kalan dönemlerde, bölge halkı çay fabrikalarında istihdam edilmiştir. Yanı sıra, bu çalışanlara; işlenmiş çay erzağı, tıbbi bakım ve emekli maaşı gibi birçok imkân sağlanmıştır. Yaşanan bu olumlu gelişmeler, emek göçünün de durmasını sağlamış ve bölge halkını düzenli gelire kavuşturmuştur. Ayrıca birçok girişimci çayın nakliyesi gibi farklı aşamaları üstlenerek bu pastadan pay almış yahut bölgede canlanan ekonomiye artışa geçen tüketimden faydalanmıştır (Hann ve Hann, 2003: 82).

1960’lı yıllarda kahve kültürü hala varlığını koruyordu. Fakat ekonomik zorlukların yaşandığı dönemde piyasada kahveyi bulmak mümkün olmuyordu. Vergisi yüksek olan kahvenin aksine çay ucuzdu. Böylece ülke çapına yayılan bir kullanıma sahne olmuştur. Bu yıllarda, çayın yoğun tüketildiği kiraathaneler çoktan erkeklerin sosyalleşme alanı olmuş, çay hem günlük yaşamın hem de misafirliğin ayrılmaz içeceği olmuştur (Hann ve Hann, 2003: 83). 1960’lı yıllarda Rize halkının özellikle İstanbul ile bağı güçlenmiştir, İstanbul sosyal yaşam için en gözde şehir olmuştur. Ancak Rizeli çay üreticilerinin İstanbul’a göçü, 1920’li yıllardaki gibi yoksulluk ve işsizlikten değil refahın getirdiği bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Değerler dünyası da yaşanan ekonomik atılımdan etkilenmiştir (İnal ve Saraçoğlu, 2021: 362).

Görsel 1. Farklı dönemlere ait Çaykur çay paketleri

Kaynak: Çay müzesi, Rize

1971 yılında çıkarılan 1497 sayılı “Çay Kurumu Kanunu” ile Çay Kurumu adında, tüzel bir kişiliğe sahip bir İktisadi Devlet Teşekkülü kurulmuştur. Söz konusu kurum, çay yapraklarının satın alınması, işlenmesi ve gerekli tesislerin kurulması gibi faaliyetleri yürütmek ile sorumlu tutulmuştur (1497 sayılı Çay Kurumu Kanunu). Çay Kurumunun fabrika sayısı 1980 yılında kırk beşe ulaşmıştır (Hann ve Hann, 2003: 81). Ancak bu yıllarda dünyada yaygın hale gelmeye başlayan liberalleşme eğilimleri Türkiye’yi de etkilemiştir (Kaptangil, 1993: 102). 1984 yılının Aralık ayında, 3092 sayılı Çay Kanunu ile çay tarımı, üretimi, işletmesi ve satışı serbest bırakılmış, gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve çay paketleme fabrikaları kurup, işletmeleri, ihtiyaçları olan yaş çay yaprağını doğrudan üreticiden satın almaları mümkün kılınmıştır (3092 Çay Kanunu). Çay tekelinin kaldırılmasında ayrıca çay pazarının büyütülmesi, çay kalitesinin artırılması, tecrübe transferi ve istihdamın sağlanması hedeflenmiştir. Ne var ki 1991 yılı sonuna gelindiğinde çay tarım alanlarında %33,6 oranında artış olduğu halde çay tarımı ile uğraşanların gelir düzeyleri düşmüştür (Kaptangil, 1993: 102-104). Kanunun hemen sonrasında birçok firma kurulmuş olsa da izleyen dönemde bir kısmı kapanmıştır (Duman, 2011: 102).

Görsel 2. Geleneksel bir semaver

Kaynak: Yazarlar tarafından çekilmiştir.

1986 yılı Nisan ayında Ukrayna’da meydana gelen talihsiz Çernobil nükleer santrali patlaması sonucunda yayılan radyoaktif tozlar, yağmur bulutları vasıtasıyla Doğu Karadeniz Bölgesi’ne taşınmış ve yeşil çay yapraklarına bulaşmıştır. Bu durumun akabinde yapılan ölçümlerde üretilen siyah çaylarda yüksek miktarda radyoaktivite tespit edilmiştir (Duman, 2011: 106). Ertesi yıl yapılan ölçümlerde çaylarda radyasyon tehlikesinin kalmadığı belirlenmiştir (Duman, 2011: 106) Yaşanan bu şanssızlığa rağmen, çay üretiminde yakalanan başarılar, tarım alanında Cumhuriyet’in en kıymetli başarılarından biri olarak değerlendirilmiştir (Saklı, 2018: 297).

Türkiye’deki Çay Kültürü ve Tüketimi Üzerine Alanyazın

Türkiye’deki çay kültürü ve tüketimi üzerine yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların çaya ilişkin unsurlar, çayın metalaşması, yerel çay kültürü, çay tüketim miktarı, çay tüketim alışkanlıkları, çayın sağlığa faydaları, çay tüketim tercihleri, çay ve iletişim, kaçak çay tüketimi konularına odaklandığı görülmüştür. Bu çalışmalara yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Aydın (2003) Cumhuriyet devrindeki Türk şiirini incelediği araştırmasında, Yahya Kemal Beyatlı’dan başlayarak çayla ilgili olan unsurları ele almıştır. Bu kapsamda, Faruk Nafiz Çamlıbel, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın şiirlerinde çay unsuruna yer verdiğini görülmüştür. 1923-1960 yılları arasında ilk çay ifadesine Yahya Kemal’in şiirlerinde rastlanmıştır. 1950’li yıllarda çayın tüketiminin artmasıyla, çay motifleri şiirlerde daha yaygın bir yer edinmiştir. Benzer şekilde, 1960-1980 arasındaki dönemde çayın bir motif olmanın ötesine geçerek, gündelik dilde çok fazla kullanıldığı görülmüştür. Böylece, mecaz ve yan anlamlardan sıyrılan çay, günlük dilde, tüm gerçekliği ile yerini almıştır (Aydın, 2003). Genç (2010) ise çayın içinden geçtiği dönemleri değerlendirdiğinde toplumsal ilişkilerin içinden geçtiği dönüşüm, gündelik hayatın dönüşümü ile çay arasındaki ilişkiler ele alarak dolaşım ve tüketim unsurlarının çay kültürünü aydınlatıcı öğeler olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Araştırmada çayın bir doğa ürünü halinden metaya dönüşme sürecini ortaya koymuştur. Bu kapsamda, Türkiye’de çay üretimini 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı dönemde inceleyen çalışma, 1980’den sonraki süreci çayın metalaştığı süreç olarak tasvir etmektedir.

Çay kültürüne odaklanan bir başka çalışma da Güneş (2012) tarafından düzenlenmiştir. Yerel çay kültürü gelişimi ve Türk çay kültürünün ortaya çıkışını inceleyen Güneş (2012), çayın Türk sosyal hayatındaki sembolik ve kültürel konumunu araştırmıştır. Bu çerçevede, çayın Türk kültüründe derin bir yere sahip olduğu, gündelik yaşam pratiklerinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma ayrıca bölgesel olarak farklılaşan çay dili ve pratiklerini, anonim tasarım ürünlerini de detaylı bir şekilde incelemiştir. Çalışma sonucunda gerek hazırlanışı gerekse servisi bağlamında Türk çayının ülke içinde farklılık göstermediği, tüketim ve sunum alışkanlıklarının yüksek oranda benzerlik gösterdiği saptanmıştır. Farklılar, daha çok yörelerin sınır bölgelerinde saptanmıştır. Diğer yandan, Cengiz ve Okan (2021) düzenledikleri çalışmada Güneydoğu Anadolu bölgesindeki çay tüketim tercihlerinin diğer bölgelerden ne kadar farklılaşabildiğini ortaya koymuştur. Bu bölgede tüketilen “kaçak çay” tüketimi üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada 452 kişiye anket uygulamıştır. Bu kapsamda, bu bölgede yaşayanların ortalama 1,1-2,0 kg kaçak çay tükettikleri ortaya konmuştur. Araştırmacıların bölgede yaptıkları gözlem ve incelemeler bölge halkının tamamına yakınının kaçak çay içtiğini, buna karşın yerli çayı neredeyse hiç tercih etmediklerini açığa çıkarmıştır. Bireyleri ithal çay tüketmeye yönelen en önemli unsurların damak tadı ve ailede kazanılmış bir alışkanlık olduğu belirlenmiştir. İthal çayda da siyah çay üzerine düzenlenen diğer çalışmalarla aynı doğrultuda %65,5’luk bir oranla en çok dikkat edilen hususun kalite olduğu saptanmıştır.

Çay tüketim tercihleri bölgeler temelinde de yoğun bir şekilde incelemeye konu olmuştur. Çay tüketimini Samsun özelinde ele alarak inceleyen Kılıç ve diğerleri (2012), yaptıkları araştırmada çay tüketim miktarının aile fertlerinin sayısı ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmada, ailelerin yarısından fazlasında gıda ve çay satın alma kararını kadınların verdiği ve araştırmaya katılan ailelerin %75’inin aynı marka çayı tercih ettikleri saptanmıştır. Bu bağlamda, satın alma kararındaki en belirleyici unsurun kalite olduğu görülmüştür. Bir başka önemli sonuç olarak, çay tüketiminin gelire göre değişiklik göstermediği belirlenmiştir. Benzer şekilde, Trabzon ilinde yürüttükleri araştırmada, Sayılı ve Gözener (2013) Of ilçesindeki tüketicilerin çay tüketim alışkanlıklarını incelemiştir. Yapılan araştırmada, ailelerin tamamının çay tükettiği ve bu tüketimi belirleyen en önemli unsurun alınan keyif ve çay içme alışkanlığının edinilmiş olmasıdır. Tüketicilerin yalnızca %8’den az bir kısmı duruma göre sallama çayı tüketmektedir. Çalışma aynı zamanda, bölgedeki çay tüketicilerinin satın alma alışkanlıklarını belirleyen faktörün kalite olduğunu ortaya koymuştur.

Çay tüketiminin il temelli incelendiği bir başka çalışma ise Çakıcı ve Şimşek (2017) tarafından düzenlenmiştir. İlgili araştırma çerçevesinde Mersin il merkezinde yapılandırılmış görüşme yöntemiyle 100 kişiye ulaşılmıştır. Söz konusu araştırma, çay tüketiminin bir alışkanlık haline geldiği için sürdürüldüğü aynı zamanda kişileri rahatlatıp ferahlattığı sonucunu ortaya koymuştur. Buna karşın kahvenin, çay gibi alışkanlık nedeniyle tüketilmenin yanında, enerji verme özelliği nedeniyle içildiği saptanmıştır. Ayrıca hem çay hem de kahvenin mutluluk ve huzur gibi olumlu duyguları çağrıştırması çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar arasındadır. Çalışmanın öneriler kısmında ünlü kahve zincirleri örnek alınarak benzer şekilde Türk çayında da markalaşmaya gidilebileceği, sunum, aroma çeşitliliğine gidilebileceği ve genç nesillere hitap edebilecek çay evlerinin oluşturulabileceğine değinilmiştir. Çay tüketim nedenleri arasında alışkanlık unsuruna işaret eden bir diğer çalışma Onurlubaş ve diğerleri (2017) tarafından düzenlenmiştir. Onurlubaş ve diğerleri (2017) Tokat

ilin merkezinde yürüttükleri araştırmada çay tüketim tercihlerinin saptanmasını amaçlamıştır. 272 kişiye anket uygulanan araştırmada tüketicilerin yaklaşık %52'si çayı sıklıkla tükettiklerini belirtmiştir. Tüketim nedenleri arasında alışkanlık, keyif ve tadının beğenilmesine işaret edilmiştir. Ankete katılanların yaklaşık yarısı çay tüketiminde bir öğün tercihinde bulunmadıklarını belirtmiştir. Araştırmada ayrıca tüketicilerden %51'inin çay satın alırken markasına göre karar verdiklerini ortaya konulmuştur.

Üstün ve Demirci (2013) çay bitkisinin sağlığa olan faydalarını inceledikleri araştırmada Rize yöresinde yetiştirilen çayın tarihsel gelişimini ve etkin maddelerinin etkilerini ele almışlardır. Çalışma sonucunda, çayın “antioksidatif, antiinflamatuvar, antimutajenik, antikarsinojenik, antianjiyojenik, apoptotik, antiobezite, hipokolesterolemik, antiaterosklerotik, antidiabetik, antibakteriyel, antiviral, yaşlanmayı geciktirici” etkileri olduğu ortaya konmuştur. Aykaç ve diğerleri (2014), Üstün ve Demirci (2013) ile aynı doğrultuda çayın sağlık üzerindeki olumlu etkilerini incelemiştir. Çayın kanser oluşumunu engelleyen özelliğine işaret edildiği çalışmada ayrıca çayın iyi demlenmesi için izlenmesi gereken yollara, kaliteli çay unsurunun tasvirine ve çayın imlediği Türk toplumunun sosyal yönlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, Amerikalı hikaye yazarı Katherine Branning'in “Bir Çay Daha” adlı kitabında “Türkiye'yi ve Türk insanını bir bardak çaya benzettiğine” değinilmiş ve yazarın Türk çayının cömertlik ve barışçıl olmak gibi erdemleri barındırdığı yorumlarına yer verilmiştir.

Çayın sosyokültürel yönleri araştırmalar için oldukça aydınlatıcı bir temel sağlamıştır. Çalışır ve diğerleri (2019) çayın ülkemizde en fazla tüketilen içeceklerden biri olmasının nedenlerinden biri olarak “sohbetlere ortak” olmasını göstermektedir. Bu bağlamda, çay kişiler arasındaki iletişimin önemli bir parçası olmuştur. Söz konusu araştırmada, çay; çay ocakları, kahvehaneler ve kafeteryalar gibi mekanların ve misafirliklerin “başrol oyuncusu” olarak tasvir edilmiştir. Gümüşhane ve Erzurum illerinde gerçekleştirilen araştırmada çayın kişilerarası iletişimdeki yeri ele alınmıştır. Toplam 800 kişiye ulaşılan çalışmada anket uygulaması yapılmıştır. Araştırma, ilgili illerde yaşayanlar için çayın arkadaşlar ve başkalarıyla içilmesinin önemsendiği ve önemli bir iletişim aracı olarak görüldüğü ortaya konmuştur. Çayın sosyalleşme yönüne işaret eden bir diğer çalışma Erşahin (2021) tarafından düzenlenmiştir. Erşahin (2021) çayın üretimi, özellikler, Türkiye'deki durumu ve sosyokültürel yaşamdaki rolünü ortaya koymayı amaçladığı çalışmasında, İstanbul ilindeki 10 kişi ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirmiştir. Söz konusu araştırma çayın bir alışkanlık ve ihtiyaç haline geldiğini aynı zamanda kişileri sakinleştirip rahatlattığını ortaya koymuştur. Erşahin (2021) çayın bir sosyalleşme ve iletişim aracı halini aldığı, çay ritüellerinin ve hazırlanışının bölgeden bölgeye değişebildiği sonucuna ulaşmıştır. Araştırma ayrıca çayın gündelik yaşamda birçok alanda yer edindiğini ve misafirperverliğin bir parçası haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Yöntem

Çayın Türk Toplumundaki yolculuğunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında, Cumhuriyet'ten günümüzde kadar olan süreç, kişilerin yaşam öyküsü anlatıları üzerinden incelenmiştir. Daha çok Chicago okulu ile ilişkilendirilen yaşam öyküsü görüşmeleri sosyal tarih, antropoloji ve sosyolojide önemli bir yer tutmaktadır (Mann, 2016: 101). Bu görüşmeler, katılımcının kişisel anlatılarına odaklanır ve görüşme esnasında bu anlatılar yoluyla kişinin hayatı yeniden inşa edilir. Yöntemin öznelliği, anlatıcının kendi dünyasının gerçekliğinden kaynaklanır (Atkinson, 1998). İnşa edilen bu öznel gerçeklik “yeni etnografinin” de peşinde olduğu unsurdur (Geertz 1988; Van Maanen, 1988; Holstein ve Gubrium, 1995). Yaşam öyküleri üzerinden yürütülen çalışmalarda farklı düşünce okulları farklı metodolojik yaklaşımlar benimsemiştir. Bu nedenle, bu çalışmalar bir dizi zor metodolojik soruyu da beraberinde getirir (Bertaux ve Martin Kohli, 1984: 218). Bunlardan biri anlatılardaki öznel ve nesnel durumların ayırt edilerek analizin yürütülme şeklinin belirlenmesidir. Bu çalışmada, yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiş ve insan yaşamı boyunca ortaya çıkan toplumsal eylemler; nesnel koşullar ve öznel duruşların bir etkileşimi olarak ele alınmıştır (Blumer, 1979).

Çalışmada dört farklı kuşaktan katılımcılar ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Farklı kuşaklardan olan bireylerle yapılan görüşmeler ile her bir yaş grubuna hâkim olan söylem ve pratiklerin ortaya konularak karşılaştırılması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında kuşakların sınıflandırılırken alinyazındaki çalışmalardan faydalanılmıştır (Lancaster ve Stillman, 2002; Haeberle vd., 2009) çalışmasından esinlenilmiştir. Bu kapsamda Baby Boomers, X, Y ve Z kuşaklarından üçer katılımcı ile görüşülmüştür. Araştırmada yer alan katılımcılar arasında ailesinde göç yaşamış katılımcılar bulunmaktadır. Böylece, farklı bölgeler, kültürler ve yaştan katılımcıların yer almasıyla çalışmanın bulgularının zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya katılan kişilerin gerçek isimleri kullanılmamıştır. Kuşakların yaş aralıkları ve katılımcılara yönelik bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kuşaklar ve katılımcılara yönelik bilgiler

Kuşaklar	Yaş Aralığı	Katılımcılara Yönelik Bilgiler	
		Cinsiyet	Eğitim Durumu
Baby Boomers	1946-1964	1. E 2. K 3. E	1. Lisans 2. İlkokul 3. Lisans
X kuşağı	1965-1980	1. K 2. E 3. K	1. Lise 2. Lise 3. Lise
Y kuşağı	1981-1999	1. K 2. E 3. K	1. Yüksek lisans 2. Yüksek lisans 3. Lise
Z kuşağı	1999 yılı sonrası	1. E 2. E 3. K	1. Lise 2. Lise 3. Lise

Araştırmada kullanılan verilerin toplanması için gerekli etik kurul izin belgesi Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 14.07.2023 tarihli, 550510 sayılı kararı ile alınmıştır. Görüşmeler yüz yüze olarak gerçekleştirilmiş ve ortalama 40 dakika sürmüştür. Görüşme sorularına aşağıda yer verilmiştir.

A: Kısa Öz yaşam Öyküsü:

1. Bize kendinizi tanıtır mısınız?
2. Nerede, ne zaman doğdunuz? Nasıl bir çevrede büyüdünüz?
3. Nasıl bir eğitim aldınız?
4. Kaç kardeşiniz? Kardeşlerinizin eğitim durumları hakkında bilgi verebilir misiniz?
5. Ailenizde göç öyküsü var mı? Nereden gelmişler, nasıl? Geldikleri yerde ne iş yapıyorlarmış?
6. Anne ve babanız ne iş yapardı?
7. Çocukluk yıllarında çay ile tanışıklığınız oldu mu? Oldu ise ne şekilde gerçekleştiğini açıklar mısınız?
8. Çocuklarınız var mı? Onlardan kısaca bahsedebilir misiniz?
9. Çocuklarınızın çay tüketimi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

B: Çay ile ilgili Sorular (Geçmiş)

1. Ailenizde çay kültürü var mıydı? Ailede çay içme alışkanlığı var mıydı?
2. Kaç yaşınızda çay içmeye başladığınızı hatırlıyor musunuz?
  - 2.1. O dönemlerde çayı nerede içerdiniz?
  - 2.2. O dönemlerde çayı nasıl içerdiniz?
  - 2.3. O dönemlerde çayı daha çok kimlerle tükettirdiniz?
  - 2.4. O dönemlerde hangi marka çayı tükettirdiniz?
3. 1940'lı yıllar çayın Türkiye'de yeni yeni tüketilmeye başlandığı yıllar. Bu dönem hakkında ne hatırlıyorsunuz?
4. 1950 ve 1960'lı yıllarda evinizde çay tüketir miydiniz?
5. 1986 yılında yaşanan Çernobil faciası dönemlerinde çay tükettiniz mi?
6. Komşular ve tanıdıklar arasında çay tüketimi yaygın mıydı?

B: Çay ile ilgili Sorular (Günümüzde)

1. Çayı en çok nerelerde tüketirsiniz?
2. Tanıdıklarınızla bir araya geldiğinizde çay tüketir misiniz?
3. Çay sizin için sohbetin bir parçası mıdır?
4. Hangi vakitlerde çay tüketirsiniz? (Her gün çay içer misiniz?)
5. Çayı nasıl tüketirsiniz? Çayın yanında ne tüketirsiniz?
6. Çayı nasıl demlersiniz?
7. Yerli ya da yabancı (seylan) hasat mı tercih edersiniz?
8. Kaliteli çay sizin için ne ifade ediyor?
9. Çayda belirli bir marka tercihiniz var mı?
10. Çaysız kalmak sizin için ne ifade ediyor?

Katılımcılardan elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Öncelikle görüşmelerin dökümleri yapılmış ve düzenlenmiştir. Ardından gerçekleştirilen dökümler kuşaklara göre sınıflandırılmıştır. Analiz

sürecinde üç araştırmacı da verileri ayrı ayrı değerlendirmiş ve uzlaşma sağlamıştır. Araştırmacıların biri gastronomi biri içecek biri de sosyoloji alanında uzmandır. Araştırmacılar bağımsız olarak analiz yapmışlardır. Daha sonra görüş birliğine varılmış ve kodlara son biçimi verilmiştir. Bu aşamadan sonra kuşaklar arasındaki akış da göz önüne alınarak veriler içeriklerine göre sınıflandırılmıştır. Oluşturulan tüm kategoriler betimlenerek temalar altında özetlenip açıklanmıştır (Miles ve Huberman, 1994).

Bulgular

Çay kültürünün kuşaklar arasındaki durumunu ortaya koymaya çalışan bu çalışmadan elde edilen verilerin analizinde kuşaklar ana tema olarak alınmıştır. Temalara ilişkin bulgular aşağıda belirtilmektedir.

Baby Boomers Kuşağına Yönelik Bulgular

İlk çocukluk anıları

1955 yılında Mahmutiye İsmetpaşa'da doğan Hilmi Bey bir yaşından sonra şehre göç etmiş, şehirdeki yaşantısı 67 yıldır devam etmektedir. 1933 Romanya göçmeni olan bir aile kökenine sahiptir. Çay ile 60'lı yıllarda tanıştığını belirten Hilmi Bey o dönemden önceki çorba tüketiminden söz etmektedir:

“Senin sorduğun şeylerden önce biz çorba içiyorduk. Biz de çay falan yoktu. Sabahleyin kalkarsın süt varsa tarhana çorbası yoksa mercimek çorbası. Yağlı suya çorba gerçekten yokluk zamanı. 60'a kadar zaten babamın işi yok ev yok kira.” (Hilmi Bey)

Ailesi Bulgaristan göçmeni olan 1962 doğumlu Şükriye Hanım, sekiz yaşından beri Eskişehir merkezde yaşamaktadır. Şükriye Hanım çocukluğunun ilk yıllarındaki içecek tüketimine yönelik yalnızca sade gazoz ve evde hazırlanan kompostoyu hatırlamaktadır. Çayla ilkökul yıllarında tanışan Şükriye Hanımın ailesi çay tüketimini kısıtlamamıştır. Kendisi de çocuklarına iki yaşından itibaren çay vermeye başlamıştır. Şükriye Hanımın ailesinin tüketim ritüelleri de zamandan izler taşımaktadır:

“Bizim dönemimizde çay bahçeleri yoktu bulunduğumuz yerde. Babam da annem de çok seviyordu çayı. Bahçede içiyorduk. Bahçede mangalda külde yapıyorduk. Semaverimiz yoktu. Fırının önünde kül oluyordu orda pişiriyorduk. Şekerli tüketiyorduk yanında hamur işi oluyordu. Hamur işi ile beraber çay tüketiyorduk.” (Şükriye Hanım)

1958 yılında babasının görevi nedeniyle Muş'ta doğan Mehmet Bey aslen Elazığlı'dır. 1977 yılına kadar Elazığ'da kalan Mehmet Bey lisans eğitimi için Ankara'ya gitmiştir. Babasının çay tüketiminin farklı olduğunu ifade eden Mehmet Bey çocukluktan beri çay tükettiğini belirtmiştir.

“Çay tüketimimiz çocukluğumuzda vardı. Ancak babamın çay tüketimi çok farklıydı. Rahmetli babam sabah işe gitmeden önce Rahmetli annem ona çay demlerdi fakat çay çok demli olurdu kahvaltıda 1-2 şey atırdıktan sonra bu koyu çayı yenice isimli sigarayla tükettirdi.” (Mehmet Bey).

Baby boomer kuşağı, çocukluğunun farklı dönemlerinde bir şekilde çayla tanışıklık kurmuştur. Hilmi Bey önceki kuşakların çayla büyümediğini bilmektedir. Çayın yerini önceki kuşaklarda çorba ve kahve doldurmuştur. Hilmi Bey, 1900'lü yılların başında doğmuş olan dedesinin kahve içtiğini hatırlar. 60'lı yılların ortalarında çaya alışan Hilmi Beyin, o döneme dair anımsadıklarının arasında o yıllarda başka çay markasının bulunmamasıdır.

“Bizden önceki nesil tam çayla büyümedi ama biz tam çayla büyüdük. 10 senemiz falan çaysız geçmiştir bizim. Çay sonradan insanlar zenginleşmeye başladıkça çay faslı arttır. Yoksa herkes çorba içiyordu. Dedem 1900-1905 doğumlu kahve içerdi. Çay yoktu. Onun için dedem çay içmezdi kahve içerdi. Kahve herkese çıkmaz. Dedemin arkadaşı gelir ama her arkadaşına da çıkmaz.(...) [Çayı] marka marka sorarsan zaten o zamanlar tekel. Devletin elinde. O zamanlar sigara tekel, şeker tekel, yağ tekel, çay tekel...Onları içtik öyle büyüdük.” (Hilmi Bey)

Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Elazığ ve Muş'ta geçirmiş olan Mehmet Beyin ise anılarında kaçak çay da bulunmaktadır:

“Bizim tükettiğimiz çaylar Çaykur'un üretmiş olduğu sarı karton kutular içinde olan çaylardı sanırım 200-250 gramlık çaylardı. Ancak bir dönem de Rahmetli annem kaçak çay diye tabir edilen Seylan çaylarını bu kutu çaylarla harmanlardı öyle tükettirdik.” (Mehmet Bey).

Her öğün çay... Özellikle kahvaltıda

Çocukluğunda bir şekilde çayla tanışmış olan Baby boomers kuşağı ilerleyen yıllarda bu içeceğe gittikçe daha fazla alışmaya başlamıştır. Hilmi Bey için 60'lı yıllarda artık bir alışkanlık haline alan çay, gidilen her yerde aranan bir içecek olmayı başarmıştır:

“67 yılında Bulgaristan'a götürdü babam bizi. Ben 12 yaşlarındaydım. Bulgaristan'a gittik akrabalarımızı ziyarete. Orda 15 gün falan kaldık. Kaldığımız akrabalarımızda da çay yok. Şimdi biz burada kahvaltıda alışmışız çaya. Çocuğuz ya 12 yaşındayız biz vurduk kendimizi çay isteriz diye zeytin yok portakal yok çay yok. Biz vurduk kendimizi çay çay çay. Sabit dayının Hanımı yenge sağolsun gitmiş keçileri sağmış kaynatmış kadıncağız bize çay yerine süt getirdi. Onu hiç unutmam, çay deyince o geliyor aklıma.” (Hilmi Bey)

Yıllar içinde, Hilmi Beyin çaya düşkünlüğü devam etmiştir. Günde üç kez çay tüketen Hilmi Bey mevcut ritüelini şöyle aktarmaktadır:

Sabah kesin, öğleden sonra ve akşam bir parti. Üç parti. Çaysız olmuyor alışkanlık. Yanında bir şey aramam 2 bardak içerim o tadı alırım sonra bir ara veririm. O tat ağzımda kalsın istiyorum. Başka şey karıştırınca çayın tadı kalmıyor. Ya çay tadını almıyorsun yediğin şeyin tadını alıyorsun onun için çayı sade tercih ederim.(...) Bardak alışkanlığa bağlı. Kim hangi bardağa alıştıysa onla devam ediyor. Ben şimdi bu küçük cam bardağa alıştığım için. Bu da çay tiryakiliği gibi bardak tiryakiliği var. Büyük bardakta ne dudağın yanaşıyor ne ağzın yanaşıyor ne istediğin gibi çevirebiliyorsun. Ya benim alışkanlığım... (Hilmi Bey)

Hilmi Bey ile benzer çay tüketim alışkanlıklarına sahip olan Şükriye Hanıma göre, “kaliteli çayın yaprağı iri olması gerekir”, sunum yapılan bardak ise büyük de olabilir. Ancak onun çay bardağında aradığı unsur farklıdır:

“Bardağın ince cam olması gerekiyor. Bardak biraz büyük olabilir ama camı yine ince olmalı. (...) Sabah kahvaltıda öğlen yemekten sonra ikindide ve akşam yemekten sonra tüketirim. Akşamları arada çerezle tüketiyoruz. En çok çayı yemeklerden sonra evde tüketirim. Dışarda çay tüketmiyorum.” (Şükriye Hanım)

Emaye çaydanlığın sobanın üzerindeki yerini aldığı bir çocukluk geçiren Mehmet Bey, aynı dönemlerde, çayın yanında ıhlamurun da kaynatıldığını hatırlamaktadır. Günümüzde, sabah kahvaltılarında kendi bitki çayı karışımını tercih eden ve akşam üzeri ise yine siyah çay tüketme alışkanlığı bulunan Mehmet Beyin çay içme alışkanlığı yıllar içinde benzer şekilde kalmıştır. Tencerede yapılmış ve kepçeyle servis edilmiş çayın da askerlik yıllarından tadını bilen Mehmet Bey, üniversite dönemindeki gergin ortam nedeniyle o zamanlarda kahvehanelere gitmemeyi tercih etmiştir. Fakat okul bittikten sonra ev arkadaşları ve meslektaşlarıyla kahvehanelere gidip okey oynama alışkanlığı edinmiştir. Böylece çay bir sosyalleşme unsuru olarak da hayatında yer almaya başlamıştır:

“Okul bittikten sonra atandığımız illerde kahvehanelerle tanışma zamanı oldu ev arkadaşlarımız veya meslektaşlarımız vakit geçirmek amacıyla kahvehaneler gider okey oynardık o zamanlar Türkiye artık normalleşme safhasına girmişti. Akabinde evlenince o defteri de kapadık.” (Mehmet Bey)

“Çay koy, geliyoruz...”

Çayın sosyalleşmenin bir parçası olması Türk toplumunda sıra dışı bir durum değildir. Şükriye Hanım bunu “Misafirim gelecekse direk çay koyarım” sözleriyle ifade eder. Benzer bir bakış açısı diğer Baby boomers katılımcılarında da mevcuttur:

“Akşam oturmaları, çay koy geliyoruz. Eskiden geliyoruz da yoktu çay koy da yoktu çat kapı gidersin. Kimse de eksik kusur aramaz dağınmış falan. O zaman samimiyet vardı şimdi resmiyet var. Sabah kahvaltısında komşular çat kapı gelirdi ben hatırlıyorum. Nasılsa babam yok işe gitti biliyorlardı. Çat kapı çalar kapıyı açarsın Hayriye abla gelmiş Fatma abla gelmiş. Annem gel komşu derdi çay içerlerdi. (Hilmi Bey)

Ansızın yapılan bu ziyaretlere çayın eşlik etmesi Baby boomers kuşağı için bir samimiyet göstergesidir:

“Yakın arkadaşlarımıza çayı koyda geliyoruz deriz. Bunu arkadaşlar tarafından bize yapılmasından da gocunmayız. Çayın bir özelliği de muhabbeti geliştirmesidir zaten. Bir yerlere gittiğimizde bizleri karşılayanların ilk söylediği gelin bir çayımızı için ikinci sırada ise gelin bir kahvemizi için demektir. Bu sosyalleşme açısından çok önemli bir haslettir. Çayın kültürümüzde birde böyle birleştirici bütünleştirici bir tarafı vardır.” (Mehmet Bey)

Tüm bu yakın ilişkiler ve kalabalık sohbet gruplarının ağırlanması semaverlerin de evlerde yerini bulmasını beraberinde getirmiştir:

“Evimizde semaver vardı. Onunla çay yapardık dayımlar geldiğinde genelde yapardık. Semaverde çay yapmak bir kültür ve kalabalıkla içmek esastır.” (Mehmet Bey)

Baby boomers televizyonun her evde bulunmadığı bir döneme de şahit olmuştur. İşte bu dönemde, televizyon bulunan evlere yapılan ziyaretlerin yine baş tacı çay olmaya devam etmiştir:

“Daha sonraları sosyal yaşantıya televizyon eklendi ama televizyon her evde yoktu. Ancak televizyonda haftanın belli günlerinde Türk filmleri olurdu o zaman televizyonu olmayan evlerdeki insanlar yakın buldukları evlere giderek televizyon seyrederdiler tabii çaylar ev sahibinden film bittiğini sokaktaki seslerden anladınız yorumlar yaparak evlerine dağılırlardı.” (Mehmet Bey).

Bir sosyalleşme mekanı olarak kiraathaneler ve çay bahçeleri de Baby boomers kuşağının anılarında yer eden öğelerdir:

“Ben çocukluğumda Elâzığ’da sadece çay verilen ufak yerler vardı oraya gelen kişiler sadece çay içmek için gelirlerdi. Mesela faytoncuların uğradığı yerler vardı ismi hemen buradan alırdı ‘Faytoncular Kiraathanesi’ diye. Ufak sehpa niteliğinde masalar çapraz ayaklı oturma çay içilip sohbet edilirdi. Sadece çay verildiği için çayın en güzeli demlenirdi, zaten aksi düşünülmezdi sonuç müşteri kaybı demektir. Şimdi müşterinin önüne çay geliyor oyunun heyecanından ne tadından bir şey anlıyor nede sıcak mı soğuk mu içtiğinden. Oysa çay sıcakken içildiğinde bir anlam kazanıyor. ... Kadınlar tek başına bu tür yerlere asla gidemezlerdi...” (Mehmet Bey)

Çayın yoğun şekilde tüketildiği bu mekanlar da zamanla değişime uğramıştır:

“Bizim çocukluğumuzda kiraathaneydi ama bizim gençliğimizde kiraathaneler kalmadı. Çünkü onlar kahvehaneye döndü. Kiraathane dediğin yerde [kitap] okunurdu, kitaplık vardı. O yüzden kiraathaneydi. Sonra kahvehane kültürüne döndü, oyun kültürüne döndü.” (Hilmi Bey)

Çernobil Dönemi: “Yine de içtik...”

Baby boomers kuşağı Çernobil faciasının yaşandığı yıllara da tanıklık etmiştir. Çalışma kapsamında görüşülen katılımcılar bu facianın çay tüketimlerinin önüne geçemediğini belirtmiştir:

“Çernobil döneminde Sanayi ve Ticaret Bakanı insanlara çay içsin diye kendisi televizyonlarda reklam yaptı. Sonra o adam kanserden öldü. Tabii insanlar korktu, o insanları cesaretlendirmek için reklam bile yaptı. Ona kanıp biz de içtik mi içtik tabii, belki eskisi kadar içmedik ama yine de içtik.” (Hilmi Bey)

Çernobil döneminde söylentiler duyduklarını ancak yine de çayı tükettiklerini belirten Şükriye Hanım gibi, Mehmet Bey ve ailesi de bu dönemde çayı tüketmeye devam etmişlerdir:

“Çernobil faciasında temkinli bir içme yaptık ancak eşimin burada pek azalttığını söyleyemem çocuklarımız olduktan sonra çocukların herhangi bir olumsuzluğunda veya sağlık sorunlarında eşime içtin radyasyonlu çayları çocuklar bu hale geldi diye serzenişte bulunuyordum.” (Mehmet Bey)

Kaliteli çay

Yerli çayı tercih eden Hilmi Bey için kaliteli çay kendisini tadı ve kokusuyla belli etmektedir:

“Renk hepsi aşağı yukarı veriyor kimisi boya bile oluyor biliyorsun. Gıda boyası vs. katıyorlar ama. Tat ve koku kalite dediğin odur. Çay tadı ve çay kokusu. Çay demlikte çok beklerse tadını alırsın ama kokusunu alamazsın. Şimdi çayı sıcak suya koy dibe çöker demlendikten 10 dakika sonra içtiğin zaman o çay kokusu vardır yarım saat sonra o koku kaybolur. Renk o kadar önemli değil. Çünkü renk değişebilir suya göre değişir boyaya göre değişir. Ama koku ve tat değişmez. Çay kokusu ve tadı olduğu zaman kalite odur.” (Hilmi Bey)

Şükriye Hanım da yerli çayı tercih eden Baby boomers arasında yer almaktadır:

“Genelde Çaykur ya da filiz çay tercih ederim. Tadını beğeniyorum. Harman yaptığım dönemler oldu ama aynı tadı vermiyor tek daha güzel oluyor.” (Şükriye Hanım)

Mehmet Bey ise çocukluk yıllarından kalan alışkanlığını şöyle açıklamaktadır:

“Çaykur çayı o dönemde tekeldi zaten, başka marka çay yoktu değişiklik istendiğinde kaçak çay ilave edilir veya tamamen kaçak çay içilirdi. Kaçak çay alışkanlık yapan bir çay, kaçak çay alışkanlığı olan birine asla yerli çay içiremezsiniz.” (Mehmet Bey).

X Kuşağına Yönelik Bulgular

İlk çocukluk anıları

1978 yılında doğan Kemal bir yaşına kadar köyde yaşamış ve daha sonrasında il merkezinde büyümüştür. Ailesi önceden çiftçilikle uğraşırken il merkezine taşınınca özel sektörde çalışmaya başlamıştır.

“10 yaşında falan başladım çay içmeye. Normal kahvaltıda ilk çayımı içtim. Çocukluğumu bir içeceklerle özdeşleştirsem çay derim. Köyde mesela çay yoktu kahvaltıda. O zaman kahvaltıda süt içerdik.” (Kemal Bey)

Adana'nın Kozan ilçesinin Çokak köyünde 1967 yılında doğan Reşide Hanım altı çocuklu bir ailenin ikinci kız çocuğudur. İlkokulumu köyde okuyan Reşide Hanım orta okulu Osmaniye'nin Kadirli ilçesinde, liseyi ise Antalya'nın Akseki ilçesinde yatılı olarak kız lisesinde okumuştur. Ailesi çiftçilikle uğraşmaktaydı. Kendi çocukluğu ile aklına “içecek olarak ilk çay” gelen Reşide Hanım, “sabah okula giderken” duyduğu “şıkır şıkır kaşık sesleri”ni hala hatırlamaktadır:

“6 yaşlarında içiyorduk sabah kahvaltılarımız çayla olurdu ancak bazen çorbayla kahvaltı yaptığımızda olurdu. Daha önceleri çorbayla kahvaltı yaparlarmış. Annem anlatırdı, o zamanlar çay lüks olduğundan ulaşması zormuş annem hamileliğinde canı çay çektiğinde gizliden çay yaparmış. Ama biz çayı kahvaltılarda içtiğimiz kesindi. Çay annemin döneminde ulaşılması zor bir içecekmiş. Hatta annem hamilelik döneminde aşermesi babaannemle ufak tefek çatışmalara neden olurmuş.” (Reşide Hanım)

Kahvehane kültürüne dolaylı yoldan tanık olmuş olan Reşide Hanım, kadın ve erkeklerin farklı mekanlarda çay tükettiği Adana'nın 80'li yıllarını şu şekilde hatırlamaktadır:

“Sadece evde içiyorduk bazen de yorgunluğumuzu alsın diye çay içeriz. Erkek kardeşlerim mutlaka yemekten sonra kahvehanelere giderlerdi biz ise evde çay yaparak içiyorduk. Köy bakkalı çay satardı oradan tedarik ederdik bazen de çay ve şekeri babam Kozan'dan toptan alır tahıl biçim zamanına kadar tükettirdik.” (Reşide Hanım)

Kemal Bey de 90'lı yılları benzer şekilde hatırlamaktadır:

“Biz çayı hep evde tüketiyorduk geçmişte. Dışarıda çayı hep erkekler tükettirdi geçmişte. Babam beni 18 yaşında götürdü. Kadınlar dışarıda çay içmezdi.” (Kemal Bey)

1967 Emirdağ'da doğan Melahat Hanım köyde, kalabalık bir ailede büyümüştür. Baby boomers gibi her evde televizyonun bulunmadığı dönemlere şahit olmuş olan Melahat Hanım, çay ikramını şu şekilde anımsamaktadır:

“İlkokul 5.sınıfında okurken yani 1975 yıllarında komşumuza TV seyretmeye giderdik ev sahibi bize çay ikram ederdi çayın yanında başkaca bir ikram yoktu.” (Melahat Hanım)

Emirdağ'da ortaokul ve liseyi okuduktan sonra evlenen ve 1988'de Eskişehir'e gelen Melahat Hanım Emirdağ'daki kız kıza park keyiflerini ve Eskişehir'de komşularla içilen çayları şöyle hatırlamaktadır:

“Çayı bisküvi ile tüketmeyi severdik genellikle evde [tüketirdik]. Nadiren kız kıza parkta olurdu, çayı parktaki çay satan yerlerden tedarik ederdik. 1988 yılında Eskişehir'e geldik benim çevrem kenar mahalleydi öyle sosyal hayatın olduğu bir yer değildi. Çaydan ziyade, pastanede dondurma yemeye, çarşıya giderdik. Çay bahçesi kültürü yoktu. İlk gelin olduğum dönemlerde ancak komşularla gün gibi birbirimize çay içmeye giderdik.” (Melahat Hanım)

Dokuz kardeş olan Melahat Hanım için, çocukluk yıllarındaki çay tüketimi de hafızasında yer etmiş anılar arasındadır:

“7-8 yaşlarında hatırlıyorum çay kaşığının ucuyla şeker atardım sabahları akşamları benim küçüğüm de çayı çok severdi. Hatta öğlenleri de alışkanlık haline geldi annem babam da çayı çok severdi bir misafir geldiğinde hemen çay koymamızı iterdi hatta biraz geç kalındığında ben geleyim mi diye ikaz ederdi. Ben kendimi bildim bileli çay içilirdi evde. Babam hayvancılıkla annemde elişleri ile babama yardımcı olurdu. Gazoz severdik ama çayı çok severdik.” (Melahat Hanım)

Aile büyüklerinden alınan bu çay talimatları, X kuşağı kadınlarının anlatımlarında beliren öğelerden biridir:

“Biz orta okulda okurken babaannemle kalırdık babaannemi ziyarete gelen komşulara ikram edecek çayımızın talimatını iri gözlü babaannemim göz ve el hareketi ile anlardık.” (Reşide Hanım)

Çay koy geliyorum...

Apansız gelen misafirle çay keyfini tatmış olan bir diğer kuşak X kuşağıdır. Bu bağlamda, Kemal Bey için çay sosyal ortamların bir parçasıdır:

“Türkiye’imizde Anadolu bölgesinde çay içilir. Nereye gitsek çay ikram edilir. Misafir olursa çay ikram edilir. Arkadaşlarıma bir çay koy geliyoruz derim. Bir buluşma aracı olarak kullanırım. Çay deyince aklıma ablam geliyor.” (Kemal Bey)

Reşide Hanım da benzer şekilde çayı bir sohbetle tüketmekten zevk almaktadır. Çayın kaynaştırıcı özelliğine onun anlatımında da rastlamak mümkündür:

“Eşime dostuma bir çay koy geliyorum derim. Benim evin altında bir züccaciye kadını var sabah kahvaltısından sonra çaydanlığı alıp orada devam ettiğim de vardır. Onlar da mutlu olurlar.” (Reşide Hanım)

Çay tüketim alışkanlığı...

İnce belli bardakta içme alışkanlığı X kuşağı katılımcılarında da mevcuttur. Bunlardan biri olan Kemal Bey, çayı hem şekerli hem de şekersiz tüketmektedir:

“İnce belli bardakta içerim. Şekerli çayı sadece kahvaltıda içerim. Çayı ilk tüketmeye başladığımda şekerle başladım. Hoşlanmadığım çayı içmeye devam etmem.” (Kemal Bey)

Çay tüketimi yoğun olan Reşide Hanım gün içindeki tüketim alışkanlığını şu şekilde aktarmaktadır:

“Benim için çay ihtiyaç olmazsa olmazıdır. Dışarıda içtiğim çay pek aklıma yatmadıysa eve döndüğümde mutlaka çayımı demlerim. Sabah kahvaltıda çayı kahvaltılıklarla beraber içerim. Sonra iki üç bardak çayı ayrıca içerim. Öğlen sonu ikindi zamanı ya bir eş dostla beraber ya da günümüz vardır o nedenle çay içmeye çalışırım bu bazen kahve olur ama akşam yemeğinden sonra mutlaka çayımız olur onu da saat 23,30’a kadar içerim. Günlük 15 bardağı buluyordur.” (Reşide Hanım)

Önceki yıllarda Kemal Bey gibi çayı şekerli tüketen Melahat Hanım son dönemlerde bu alışkanlığını değiştirmiştir:

“Çay vazgeçilmezimizdir aile ortamı yalnızken çay içerim çayı üç yıldır şekersiz içmekteyim bunun sebebi de sağlık açısından. Günde üç öğün çay içerim yanında bir şey almayı pek aramam. Annem babam şeker atarak çay tüketirler.” (Melahat Hanım)

Tek marka çay vardı geçmişte...

X kuşağı da Baby boomers gibi tek marka çayın olduğu döneme tanıklık etmiştir. Çaykur marka kullanımını sürdüren bu kuşak kendi içinde, tıpkı Baby boomers gibi, farklılık göstermektedir. “İyi demlenmemiş çayı” tüketmediğini belirten Kemal Bey, Tiryaki çayı tercih etmektedir:

“Tek marka çay vardı geçmişte. Çaykur sarı paket vardı. Biz hep Çaykur çayı içtik. Tiryaki çayını içiyoruz.” (Kemal Bey)

Diğer katılımcılar ise kaçak çaydan kendi harmanını oluşturmayı tercih eder. Reşide Hanım için çayın kokusu oldukça önemlidir, çayın olduğuna işaret eder. Çayın “ağız tadına iyi” gelmesi gerektiğini düşünen Reşide Hanım ince belli bardağı tercih etmektedir. Çocukluğundan hatırladığı çay tüketim alışkanlığı ise şu şekildedir:

“Daha çok yerli kullanıyorduk birde kaçak çay dediğimiz çayda içiyorduk genellikle Urfa tarafından gelen tarım işçilerin getirdiği kaçak çay diye tabir ettiğimiz çayları yerli çayla harmanlayarak kullandığımız bir çay oluştururduk. Harman veya Rize çayı vardı küçük sarı kutulardaydı. Çok tüketilen çaylardandı.” (Reşide Hanım)

Çayın rengine ve kokusuna önem veren ve bayat çayı tüketmeyen Melahat Hanım için çay keyfinin tarifi şöyledir:

“Kaçak çay kullanmadık ama Seylan çayını kardeşim getiriyor, tam bir kaçak çay tiryakisidir. Onun getirdiği çayı yerli çayla karıştırırım, Çaykur çayı kullanırım bazen tomurcuk çayı ekledim. Kokusu güzeldir.” (Melahat Hanım)

Çernobil...

X kuşağı da Baby boomers gibi Çernobil faciasına tanıklık etmiştir. Bu facia, Baby boomers gibi, X kuşağının da çay tüketimini belirgin şekilde etkilememiştir:

“Çernobil zamanları bile çay içildi bizde.” (Kemal Bey)

“Çernobil faciasında kızıma hamileydim az içtiğimi söyleyemem. Hatta kızım doğduktan sonra hastalandığı zamanlar eşim bana hep çıkışırdı işte o zaman içtiğin çaylar etkisini gösteriyor diye.” (Reşide Hanım)

“Çernobil faciasında eniştemin uyarısı ile çayın üretim tarihine bakıp içip içmemeye karar verdirdik. Onun yerine ada çayı içiyorduk ara sırada olsa yine normal çay tüketiyorduk. Bir yıl bu böyle devam ettik.” (Melahat Hanım)

Çocuklarına çay verdim...

X kuşağı katılımcıları çocuklarına da çay vermiştir:

“18 yaşında bir oğlum var. Oğlum çay içer. Pek aramaz, olursa içer.” (Kemal Bey)

“Çocuklarıma aman aman içirme yapmadım ama ara sıra çay içirirdim sütü bazen istemediklerinde çay içiriyordum. (Reşide Hanım)”

“Oğluma 2,5 yaşından beri verirdim, tabii ki şekerli açık olarak ancak şimdi şekersiz içer.” (Melahat Hanım)

Y Kuşağına Yönelik Bulgular

İlk çocukluk anıları

Yeşim Hanım çocukluğunu köyde geçirmiş babasının görevi nedeniyle farklı yerlerde yaşamak durumunda kalmıştır. Muhacir bir ailenin çocuğudur. Çocukluğuna yönelik çay tüketiminin ilkokul yıllarına dayandığını belirtmektedir.

“İlkokulda çay içtiğimi hatırlıyorum. Mesela akşam misafir geldiğinde biz de isterdik. Açık bir çay verilirdi bize de...Bam çok çay içer. Annem hastalıklarından dolayı öyle çok fazla çay içmez. Ben de iş yerinde sürekli çay, kahve içtiğim için oradan bir alışkanlık var.” (Yeşim Hanım)

Orta sınıf bir ailede büyüyen Ali Bey, kuşaklar arasındaki farkı vurgulayarak çocukların sokakta oynadığı annelerin babaların onları izlediği ve insanların ekmek derdinde olduğu bir çevrede büyüdüğünü belirtmiştir. Çocukluk döneminde çay tüketimini şöyle açıklamıştır:

“Çocukluğumda çayı sulandırıp verirlerdi. Hatırlayabildiğim en erken yaşlarım 5-6 yaşlarımda çay içiyordum. “Ortaokul çağlarımda çayı bilinçli olarak içtiğimi hatırlıyorum. Genellikle o dönemlerde keyfi olarak çay tüketimi çocuklarda yine de yasaktı. Çayın yanında tüketebileceğimiz ürünler olduğunda yapardık onu. Hamur işleri ile birlikte, kızartmalarla ya da kurabiye tarzı fırın mamulleri ile birlikte tükettirdik.” (Ali Bey)

Karadenizli Esin Hanım küçük bir köyde doğup büyümüştür. Lise zamanlarına kadar muhafazakâr bir çevrede yaşamıştır.

“Okuldan öncesini hatırlamıyorum ama okula başlamakla birlikte annemin her sabah bize kahvaltı hazırladığını ve çayın buna eşlik ettiğini çok net bir şekilde hatırlıyorum. Çay konusunda bize bir kısıtlama olduğunu hatırlamıyorum istediğimiz zaman “ılıştırmak” denir bizde ılıştırıp verirlerdi.” (Esin Hanım)

Çay bir ev içeceği...

Y kuşağı katılımcıları da çayın misafirliğin ayrılmaz bir parçası olduğu dönemlere şahitlik etmiştir. Bu kuşaktan Yeşim Hanım için çay, sabah ve akşam vakitlerinde tüketilen, tüketilmediğinde bir boşluk hissine hatta baş ağrısına neden olan bir içecektir. Gün içinde çok fazla çay tüketmeyen Yeşim Hanım, şimdilerde çayı evde tükettiğini belirtmektedir:

“Çayı evde içerdik. Genelde Çaykur alırlardı. Çocukluğumda kasabada büyüdüğüm için, genelde akşam komşular oturmaya gelirdi. O zaman içtiğimizi hatırlıyorum. Misafirliğe gidildiğinde illa ki bir çay konulurdu. Yanında bisküvi ile beraber içilirdi. Şimdi çayı evde tüketiyorum, dışarıya çıktığımda pek çay içmiyorum. Bazen güzel olmadığı için içmiyorum. Beğenirsen bir tane daha isterim.” (Yeşim Hanım)

Çay molalarında ve yemekten sonra olmak üzere, günde 10-15 bardak çay tüketen Ali Bey için çaysız kalmak “yoksunluk belirtisi” oluşturabilmektedir. Yetişkinlik yaşamında, hem keyifli sohbetlerinde hem de yorulduğunda çayı arayan Ali Bey’in çocukluk hatıraları arasında daha çok evde tüketilen çay vardır:

“Bizim çocukluğumuzda çayı dışarda içmek gibi bir kültürümüz yoktu. Babam esnaf olduğu için esnaf ziyaretinde ya da dükkâna gittiğimizde onlar kendilerine çay söylerken bize oralet ya da Süka adı verilen yalancı salepten yapılmış bir içecek söylerlerdi.” (Ali Bey)

Çayın “günün her saatine eşlik eden bir içecek” olduğunu düşünen Esin Hanım çayı hala evde tüketmeyi daha fazla tercih etmektedir:

“Dışarda da çok fazla çay tüketmem. (Esin Hanım)

Yerli çay

Y kuşağı da yine yerli çayı tercih etmektedir. Ancak Y kuşağı katılımcıları arasında Çaykur’un yanı sıra, yabancı marka çay tercihlerinin de olduğu görülmüştür:

“Yerli çayı tercih ediyorum. Özellikle ilk hasat tercih ediyorum. Bence daha kaliteli. Çaykur Tiryaki güzel bence. Lipton’un mor paketi de hoşuma gidiyor.” (Yeşim Hanım)

Ali Bey’e göre çay tüketimi aileden gelmektedir. Ailesiyle benzer çay içme alışkanlıkları olan Ali Bey, çocuklarının daha sağlıklı içecekler tüketmesi gerektiğini düşünmektedir. Ali Bey, çocukların çay tüketimini desteklememektedir. Kendisi de tükettiği çayın kaliteli olmasını tercih eder ve onun için kaliteli çay, taze çaydır. Ali Bey’in de marka tercihi yine Çaykur’dan yanadır:

“Seylan çayını tek başına tüketebileceğim bir çay değil bana çok sert ve acı geliyor. Daha yumuşak içimli çayları tercih ediyorum Özellikle erken hasat ve filiz çaylar bana tercihlerim arasında.” “Bir marka belirtmem gerekirse Çaykur marka tercih ederim.” (Ali Bey)

Tıpkı diğer kuşaklar gibi, bu kuşakta da kişisel damak zevkine hitap eden harmanlama şekilleri vardır:

“Hep Çaykur kullanırdık. Biz harman yaparız. Aynı markanın iki farklı çayını. Biri 42 no’lu Tirebolu çayı diğeri Çaykur kırmızı Tiryaki. İkisini harmanlayarak.” (Esin Hanım)

Çay bir sosyalleşme aracı

Geçmişte içinde bulunulan çevrenin ve alışkanlıkların ileriki dönemlere sirayet etmesine Esin Hanım’ın anlatılarında da rastlanmaktadır. Çayın yoğun bir şekilde sosyalleşme aracı olduğu dönemlere şahit olmuş olan Y kuşağı, eş dostla oluşan çay ritüelinin düzenini devam ettirmektedir:

“Çok sık komşularla ve akrabalarla toplandığımızı hatırlıyorum ama kimle yan yana gelirsek gelelim hep çay tüketilirdi.” Akşamları bizim köylerde hep şey vardır misafirlik çok vardır ya bizler ya ailem farklı insanlarla ilişkiler içerisindeydik o yüzden akşamları ve beş çayı hiç eksik olmaz.” (Esin Hanım)

Ali Bey için çay hala önemli bir sosyalleşme ögesidir:

“Zaten çay bizim ülkemizde sosyalleşme unsurlarından bir tanesi. Tanıdıklarınla bir araya geldiğinde çay ikram edersin çayın yanında da mutlaka ikramlık başka bir şeyler olur. Ya da dışarda bulursun restoran ya da kafede söyleyeceğin ilk şey çay olur. Çayın çok fazla tüketildiğini düşünüyorum. Çay sohbet keyif katan önemli unsurlardan bir tanesi” (Ali Bey)

Z Kuşağına Yönelik Bulgular

İlk çocukluk anıları

Z kuşağı katılımcılarından, Şırnak doğumlu 26 yaşındaki Çağdaş Bey kalabalık bir aileye sahiptir. Bir aile apartmanında büyüdüğünü ve geleneklere bağlı bir aile yapısına sahip olduğunu belirtiyor. Çocukluğuyla özdeşleştirdiği içecek meyve suyu olmasına rağmen, çay tüketimini anlatırken çayı biberonla içtiğini aktarıyor:

“Ben çayı biberonla içtiğimi hatırlıyorum. Şimdi hala ablam çocuğuna biberonla çay veriyor. Biberonda çayı şekerli içerdik ama şimdi şekersiz içiyorum. Şekeri 3-4 yıl oldu bıraktım. Şimdi çayın tadını daha iyi alıyorum. Ama bence biberonla çay vermek zararlıdır.”

Benzer şekilde çayla çocukluk çağında tanışmış olan 23 yaşındaki Rabia Hanım, Bursa’da doğmuştur. Annesi Ordulu, babası Artvinlidir. Çay denildiğinde aklına ailesinin geldiğini belirtiyor. Kendisinin çayı sadece kahvaltıda kendi isteğiyle diğer vakitlerde ise annesinin zoruyla içtiğini belirtiyor. Anne ve babasının yorgun dahi olsalar çaydan vazgeçemediklerini belirtiyor. Çocukluk çağı ile ilişkilendirdiği içecek şeftali suyu olan Rabia Hanım, çay tüketiminden şöyle bahsediyor:

“Çocukluk yıllarımda çay tabii ki içtim içmem mi! ilkokula giderken kahvaltı sofrasında çay içtiğimi bilirim. Açık çayla başladım. İlk çayla tanışmam ilkokulda.”

Çocukluk anıları arasında soğuk suyla karıştırılmış çayın bulunduğu 25 yaşındaki Gürkan Bey Ankara’da doğmuş ve büyümüştür. Çayı çok sevmesi ve çok tüketmesinde ailesinin etkisi vurguluyor. Ancak aynı ailede

büyüyen abisinin tadını sevmediğinden çayı tüketmediğini belirtiyor. Gürkan Bey çayın tadını çok sevdiğini bu kültürde de büyüme de bu tadı seveceğini ve içeceğini belirtiyor. Çocukluk dönemi ile ilişkilendirdiği içecekler süt, ayran ve çay olan Gürkan Bey'in bu döneme ait çay alışkanlığı şu şekildedir:

“Ben çayı çocukluğumdan beri çok severim. Çocukken annemin bir taktiği vardı soğuk suyla karıştırarak verirdi çayı.”

Üç öğün çay tüketimi

Z kuşağı katılımcıları arasında da çay tüketimi yoğun olanlar bulunmaktadır. Ailesinden kimsenin kupayla çay içmediğini belirten Çağdaş Bey, üç öğünde de çay tüketmektedir. Çağdaş Bey tek başına da olsa kendisi için çay demlemektedir:

“Kahvaltıda olmazsa olmaz. Ama diğer yemeklerden sonra çay içerim, yemeklerle tüketmem.” (Çağdaş Bey)

Çaysız kalmayı “kabul edemeyen” Gürkan Bey de çaya düşkün olan Z kuşağı katılımcılarından biridir. Ona göre çaysız kalmak bir eksiklik, “arayış içinde” olunur. İnce belli bardakta çay içmekten keyif alan ve karton bardakların çayın tadını bozduğunu düşünen Gürkan Bey çayın hayatındaki yerini şöyle aktarmaktadır:

“Günün her anı her saati çay var. Kahvaltıda da öğle yemeğinde de akşam yemeğinde de çay var. Akşam hadi beraber çay içelim şeklinde topluluk bağlamında da çay kültürü var. Genellikle bir içecek tüketiminde çay aklıma geliyor. Kahvaltıda ve sosyalleşmek için akşamları çay tüketirim. Yemek sonrası kesinlikle çay içerim. Sürekli boşluk durumunda çay ihtiyacı hissediyorum.” (Gürkan Bey)

Çaya diğer Z kuşağı katılımcıları kadar düşkün olmasa da çayı içerken ince belli bardak olmasına dikkat eden Rabia Hanım, ailesinin ve kendinin çay alışkanlığını şu şekilde anlatmaktadır:

“Ben çayı tek kahvaltıda içerim. Başka da içmem. Annemin zoruyla içerim. Annemle babamla çok severler. Yorgun bile olsalar asla üşenmezler çay yaparlar. Annem kahvaltıda ve akşam çay yapar.” (Rabia Hanım)

Çay bir sosyalleşme aracı

Çayın bir sosyalleşme aracı olarak görülmesi Z kuşağında da mevcut olan bir durumdur. Rabia Hanım bu durumu şöyle tasvir eder:

“Çayın sohbetle ilişkisi vardır. Çay koy geliyor bir sohbet davetidir. Çaya tadını veren şey ortamdır.” (Rabia Hanım)

Gürkan Bey de benzer doğrultuda insanlarla çay arasında sosyal bir bağ olduğunu düşünmektedir. Ayrıca ona göre çay bazı ortamların ayrılmaz bir parçasıdır:

“Çay birleştirici bir güce sahip aslında. Çayın kalabalıklıkla arası kahveye göre daha iyidir. Arkadaşlarımla hadi bir çay içelim, çay içmeye gidelim söylemlerini çok kullanırız. Dışarda kahvaltı ediyorsam çay getirmezlerse sinirlenir ve tartışabilirim.” (Gürkan Bey)

Şırnak'lı olan Çağdaş Bey için misafirlikte ikram edilen çay yaygın bir durumdur. Çağdaş Bey, yetiştiği bölgedeki bir çay ritüeli unsuru da şöyle betimliyor:

“Nereye gidersen git misafirliği gittiğinde çay geliyor. Başka bir şey gelmiyor. Bazı yerlere gidiyorum önce çay getiriyorlar sonra yemek sonra yine çay. Mesela ben yemekten önce çay içmeyi seven biri değilim. Ama bizim orda içiyorlar. ... Bizde çay kültüründe şey de var; çay kasesine bardağı yatırırız. Ben içmeyeceğim yeter diye.” (Çağdaş Bey)

Kaliteli çay

Gürkan Bey'e göre “acı olmayan, berrak çay” bir kalite göstergesidir. Üstelik, çayın demleme derecesi de önemlidir. Gürkan Bey marka tercihini ise şu şekilde açıklıyor:

“Lipton ya da onun ikamesi Çaykur'u alırım.” (Gürkan Bey)

Açık çayı içemeyen ve demli çayın kaliteli çay olduğunu düşünen Rabia Hanım da birçok diğer kuşak katılımcısı gibi çayın kokusuna dikkat etmektedir. Her ne kadar çayı çok fazla tüketmese de o da marka ayrımı yapmaktadır:

“Çok içmediğim için çayda markam var. Çaykur kırmızı.” (Rabia Hanım)

Yerli çayları tüketmediğini belirten Çağdaş Bey de harman yapmadan, doğrudan seylan çayı kullanmayı tercih etmektedir:

“Seylan çayı, kaçak çay. Yerli çayları içemiyoruz biz. Onu tek demliyoruz harman değil, tek başına. Ben Eskişehir’e Şirnak’tan çayımı getiriyorum. Ben burada yerli çayı almıyorum. Ben alışamadım buradaki çaya, alışamıyorsun. Çay garip geliyor.” (Çağdaş Bey)

Çay ucuz olmalı...

Dışarıda hem çay hem de kahve tüketen Gürkan Bey, çayı kahveden daha nadir olarak dışarıda tüketmektedir. İkisi arasındaki ayrımı da şu şekilde yapmaktadır:

“Kahveye verdiğim fazla paraya üzülürüm. Ama bazı yerlerde çaya da çok istiyorlar o zamanda ona üzülüyorum. Çünkü çay daha ucuz olmalı diye düşünüyorum. Bizim oralarda çok var yemekten sonra çay verme. Buralarda nadir var. Varsa da ücretli bir şekilde veriliyor. Bizim oralarda çaya para verilmez” (Çağdaş Bey)

Dışarıda çay içme alışkanlığını üniversiteye başladığında edinen Rabia Hanım, çay ve kahveye ödenecek miktarın kıyasını şu şekilde yapmaktadır:

“Çaya en fazla 20 lira veririm. Çaya verdiğim fazla para kahveden daha zoruma gider. Çayın maliyeti az bence. Kahvede çok ekipman var.” (Rabia Hanım)

Tartışma ve Sonuç

Bir Cumhuriyet dönemi içeceği olan çayın Türk toplumundaki yerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma sonucunda çayın 60’lı yılların başında bir alışkanlığa dönüşmeye başladığı ortaya çıkmıştır. Bundan önceki kuşaklarda kahve tüketiminin oldukça yaygın olduğu anlaşılmıştır. Günümüzde ise kahve dışarıda tüketilmeye daha açık konuma gelmiş çay ise daha çok evde tüketilen bir içecek olarak tanımlanmıştır. Bunun nedeni günümüzde popülerliği artan 3. nesil butik kahvecilerin artışı ve çay bahçelerine yönelik talebin azalması olarak yorumlanabilir.

Türkiye’de 1970’li yıllarda çay tüketimi ülkede daha yoğun bir hal almıştır. 1946 yılında kişi başı tüketim 35 gr iken 1970’li yıllarda 522 gr olarak gözlemlenmiştir (Altın, 1986: 175-176). Çay tüketimi ailenin her yaştan üyesini kapsayacak hale gelmiştir. Kahvenin yıllarca ithal edilmemesi halkın çaya yönelmesini beraberinde getirmiştir. Fakat sonraki dönemlerde kahve ithali başladıktan sonra da kahve temin etmek zor olmuştur. Kahvenin hem fiyatının yüksekliği hem de halk alıştığı bu içeceği tüketmeye devam etmiştir. Böylece çayın tüketim artışının hızı kesilmemiştir (Altın, 1986: 175-176). Tüm kuşaklar günümüzde çayın ekonomik bir içecek olduğunu düşünmektedir. Baby bommers kuşağı zamanında çay başta her evde tüketilen bir içecek değilken günümüzde bir ev içeceği olarak sunulan bir içecek konumundadır. Katılımcılardan bir kısmı kaçak çaya düşkünlüğünü dile getirmiştir. Bu bağlamda, çay tüketiminin nedeni ve ekonomik değeri nesilden nesile değil, bölgesel olarak değişmektedir. Bu durum, Cengiz ve Okan (2021) tarafından ortaya konulan fiyatı yüksek kaçak çayın Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türk çayından çok daha fazla tüketiliyor olması ile aynı doğrultuda bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

X kuşağının değindiği “çay kaşığının şıkır şıkır sesleri” çayın diğer çalışmalarda da ortaya konulmuş olan duyuşsal estetik yönüne işaret etmektedir. Bu bağlamda, çaydanlığın, çay kaşığının çıkardığı ses ya da bir çay karışımının etrafa yayılan kokusu insanları büyüdü altına alabilmektedir (Kravetz ve Ger, 2011). Tüm bu öğeler, çay tüketimindeki keyif unsurunu da vurgulamaktadır. Çayın, Türk kültüründe rahatlatıcı ve keyif duygusu uyandıran rolü (Çakıcı ve Şimşek, 2017; Erşahin, 2021) ile çalışma bulguları aynı doğrultuda ortaya çıkmıştır. Çayın Z kuşağına kadar tüm kuşaklar tarafından baş ağrısına ve yorgunluğa iyi geldiği ve vazgeçilmesi mümkün olmayan bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, aynı doğrultuda, çayın rahatlatıcı bir unsur olarak algılanması ve kişilere iyi gelmesi ile yorumlanabilir.

Baby boomers çaydan önce çorbaya vurgu yaparken Z kuşağının geldiği noktada çayın bir öğün olarak kahvaltının vazgeçilmezi olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Baby boomers kuşağında yer alan katılımcılar kıraathane kültürünün kahvehane kültürüne dönüştüğünü kıraathanelerde kitapların okunduğu günümüzde bu mekanların sadece oyun kültürüne sahiplik ettiğini ifade etmektedirler. Adı hala Kahvehane olarak kalmış olsa dahi günümüzde bu mekanlarda çay tüketiminin çok yoğun olduğu bilinmektedir. Zamanla, kahvenin güç temin edilmesi ve çayın ucuz olması bu mekanlarda çay tüketiminin yoğun şekilde görülmesiyle sonuçlanmıştır. Geçmişten gelen kahvehanelerle çayhaneler arasındaki en önemli fark aslında çayhanelerde asla oyun oynamamasıydı. Oyun oynanmayan kahvehanelerin işletmecilerinin Cumhuriyetten önceki dönemde “aynı anda hem berberlik, cerrahlık, dişçilik, sünnetçilik” de yaptığı bilinmektedir (Duman, 2011: 147-148). Süreç içinde bu mekanların işlevlerinin ve atmosferinin değiştiğine tanık olmaktadır. Türk çayının farklı kuşaklara aynı anda hitap edebilme özelliği yeni çağa ayak uydurabilme yetisiyle açıklanmıştır. Küçük

lale bardakların günümüzde daha az sıklıkla çayın tazelenmesini mümkün kılma ve zamandan kazanma özelliği için daha büyük bir hal almış olması bu değişime bir başka örnektir (Kravetz ve Ger, 2011).

Y kuşağına kadar olan tüm kuşakların erken yaşta çocuklarına çay verdiği ancak Y kuşağı katılımcıların çocuklarına çay yerine daha sağlıklı seçenekler verdiği görülmüştür. Bu bağlamda, çayın sağlık açısından incelendiği çalışmaların (Üstün ve Demirci, 2013; Aykaç, 2014) yanı sıra bireylerin bu içeceğe sağlık açısından yaklaşımlarının tespit edileceği başka çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sağlıkla ilgili çayın sınıandığı bir dönem Çernobil kazasının yaşandığı dönem olmuştur. Çernobil faciası döneminde katılımcıların çoğu çay tüketiminde pek fazla bir değişiklik olmadığını belirtmiş ve devlet büyüklerinin öncülük etmesi ile çayı tüketmeye cesaretlendirildikleri görülmüştür. İlgili kazanın akabinde Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral'ın kameraların önünde çay içerek sarf ettiği "Biraz radyasyon almak iyidir" sözü hafızalarda yer etmiştir. Dönemin Atom Enerjisi Kurumu Başkanı A. Sait Özemre, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve başbakanı Turgut Özal da aynı doğrultuda açıklamalar yapmıştır (Duman, 2011: 106).

Tüm kuşaklar tarafından çayın sosyalleşme ile bir ilişkisi olduğu vurgulanmıştır. Çayın muhabbeti geliştirdiği ve buluşturucu bir özelliği olduğu konusunda ortak fikirdedirler. Özellikle renkli televizyonun her evde olmadığı 70'li yıllarda insanların evlerde buluşup çay içtiği vurgulanmıştır. Çayın sosyalleşmeye aracılık etme özelliği diğer çalışmalarda da vurgulanmaktadır (Hann ve Hann, 2003; Kravetz ve Ger, 2011; Çalışır, vd. 2019; Erşahin, 2021). Öncelikle Çaykur marka olarak ön planda olmuştur, Y kuşağı ve sonrasında Lipton markasının da gündeme geldiği görülmüştür. Kuşaklar arası değişim mümkün gibi görünse de Çaykur hala temel olarak tercih edilen marka gibi görünmektedir. Önceki çalışmalarda marka ve kalite tercihinin çay tüketiminde belirleyici unsurlar olduğu saptanmıştır (Kılıç vd., 2012; Onurbaş vd., 2017; Cengiz ve Okan, 2021). Bu doğrultuda, kaliteli ve çağa ayak uydurarak farklı tüketici tercihlerine aynı anda hitap edebilen çay evlerinin oluşturulması, zengin çeşitlerin ve farklı sunumların kullanılması yoluyla yaratılacak marka değerinin kıymeti anlaşılabilir. Böyle bir markalaşma yaratıldığında Türk kültüründe sosyalleşme için merkezi bir öneme sahip olan çayın konumunun daha da güçleneceğini öngörmek mümkündür.

Çayın ilk tüketiminin keyif almadan ziyade tıbbi amaçlarla gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bu kapsamda çayın birçok derde deva olma ve zinde tutma gibi özelliklerinin olduğu savunulmaktadır (Çalışır vd., 2019). Bu çalışma sonucunda da Türk toplumunda da çayın keyif için tüketilmesinin yanı sıra yorgunluğu alma, baş ağrısını giderme gibi sıkıntıları giderdiği düşünülmektedir.

Çalışma sonucunda çayın günümüzde kahve kültürü karşısında geri planda kalmayı başladığı ve daha çok ev içi tüketimde tercih edildiği görülmüştür. Özellikle yeni kuşakların Cumhuriyet dönemi çay kültürünü öğrenmesi ve sonraki kuşaklara aktarması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi içeceği olan çayın kahve örneğinde olduğu gibi dışarıda tüketiminin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu kapsamda çay, gastronomik bir unsur olarak gastronomi turizminin bir parçası olarak ele alınmalı, çay kültürünün turistlere de sunulması gerekmektedir. Çay rotaları oluşturularak gastronomi turizmi geliştirilebilir. Bunun yanı sıra çay kültürünü ifade eden araç gereçler ve sunumlar (semaverde çay, ince belli bardakta çay sunumu) kahve kültüründe olduğu gibi (közde kahve gibi) zenginleştirilerek sunulabilir.

Kaynakça

- Altın, C. (1986). Türkiye'de Çay Üretimi ve Tüketimi. R. Aktan (Yay. Haz.) *Dünya'da ve Türkiye'de Çay Üretimi ve Tüketimi Semineri* içinde (s.141-188). İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Atkinson, R. (1998). *The life story interview*. Sage.
- Aydın, E. (2003). Cumhuriyet Devri Türk Şiirinde Çay Motifi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 30, 61-86.
- Aykaç, G., Uzun, M. ve Özçelikay, G. (2014). Sosyal Yönüyle Çay (*Camellia Sinensis*). *Lokman Hekim Journal*, 4(1), 1-5.
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi (1938) - Kongre Yayını B Serisi, Takım 9 - Meyvecilik, bağcılık ve sebzeçilik ve çay ziraati - 1938 Ziraat Kongresi Ziraat İşleri Umum Müdürlüğüne hazırlanan meyvecilik, bağcılık, sebzeçilik, çay genel raporu: Ankara.
- Blumer, H. (1979 [1939]). *An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Soc. Sci. Res. Council.
- Cengiz, S., ve Okan, Y. T. (2021). Tüketicilerin İthal Çay Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 84-97.

- Çakıcı, C. ve Şimşek, N. (2017). Çay ve Kahve Hangi Durumlarda Neden Tüketilir, Hangi Duyguları Çağırır?, *VI. Ulusal II. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu*, 14-15 Nisan 2017, s. 377-388, Gaziantep.
- Çalışır, G., Türkal, İ., Türten, B., Kütükoğlu, E. ve Özarslan, C. (2019). Çay İçme Kültürünün Kişilerarası İletişime Katkısı. *Mavi Atlas*, 7(2), 54-87.
- Duman, M. (2005). *Çay kitabı: Türk kültüründe çay*. Türkiye: Kitabevi.
- Duman, M. (2011). *Bahçeden İncebel Bardağa Türk Çayı*. Yapı kredi yayınları: İstanbul.
- Erşahin, R. (2021). Bir Çay İçelim Mi? Sosyokültürel Açından Çay. *Tourism and Recreation*, 3(1), 55-65.
- Geertz, C. (1988). *Works and lives*. Stanford: Stanford University Press.
- Genç, F. (2010). *Türkiye’de Çay Üretimi ve Değişen Sosyal İlişkiler* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Güneş, S. (2012). Türk Çay Kültürü ve Ürünleri. *Millî Folklor*, 24(93), 234-249.
- Haeberle, K., Herzberg J., Hobby T., (2009). Leading the Multigenerational Work Force, *Healthcare Executive*, 24, 5.
- Hann, I. B., ve Hann, C. (2003). *İki Buçuk Yaprak Çay Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik* [Turkish Region State, Market and Social Identities on the East Black Sea Coast]. (Çev. Pınar Öztamur). İletişim yayınları.
- Hatipoğlu, Ş. R. (1939). *Türkiye’de Çay İktisadiyatı*. Ankara: T.C. Ziraat Vekâleti Yayını.
- Holstein, J. A., ve Gubrium, J. F. (1995). *The active interview* (Vol. 37). Sage.
- İnal, R., ve Saraçoğlu, C. (2022). The making of citizenship via tea production: State-sponsored economic growth, nationalism and state in Turkey. *Nations and Nationalism*, 28(4), 1444-1458.
- Kaptangil, K. (1993). Çay Tarımının Ülkemizdeki Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Değerlendirilmesi. *Çaykur Yayını*, No:15.
- Kılıç, O., Gündüz, O., Aydın Eryılmaz, G. ve Emir, M. (2012). Çay Tüketiminde Tüketici Davranışlarının Belirlenmesi: Samsun İli Örneği, *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(4), 19-25.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E., ve Sarıışık, M. (2014). Türk mutfak kültürünün tarihsel gelişiminde yaşanan değişimler. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 191-210.
- Kravets, O. ve Ger, G. (2011) ,"The Persistence of a “Traditional” Practice: Turkish Tea Encounters Glocal Changes", A. Bradshaw, C. Hackley, P. Duluth (Yay. Haz.). *E- European Advances in Consumer Research Volume 9* içinde (s. 35-36). MN: Association for Consumer Research.
- Lancaster, L., Stillman D. (2002). Clashing Generations, *Futurist*, 36, 2.
- Mann, S. (2016). *The research interview. Reflective practice and reflexivity in research processes*. Palgrave Macmillan.
- Onurlubaş, E., Gözener, B., Aydemir A., Gençoğlu, H. (2017). Çay tüketim tercihlerinin belirlenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(16): 112-122.
- Saklı, A. R. (2018). Cumhuriyet’le Yaşit Bir Ürün: Rize Çayının Tarihçesi. Z. Aslan, M. Arıkan (Yay. Haz.). *Cumhuriyet Döneminde Rize-I* içinde (s. 242-376). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi: Ankara.
- Sayılı, M. ve Gözener, B. (2013). Trabzon İli Of İlçesinde Ailelerin Çay Tüketim Durumu ve Alışkanlıkları, *Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 8(2), 1-7.
- Solmaz, Y., ve Altın, D. D. (2018). Türk mutfak kültürü ve beslenme alışkanlıkları üzerine bir değerlendirme. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 108-124.
- Üstün, Ç. ve Demirci, N. (2013). Çay Bitkisinin (Camellia Siensis L.) Tarihsel Gelişimi ve Tıbbi Açından Değerlendirilmesi, *Lokman Hekim Journal* 3(3), 5-12.
- Van Maanen, J. (1988). *Tales of the field*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zihnioğlu, A. (1998). *Bir Yeşilin Peşinde*. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Arşiv Kaynakları:

TBMM ZC, Cilt 2, İ. 91, 28.01.1340 (1924)

TBMM ZC, Cilt 1, İ. 29, 20.03.1940.

TBMM ZC, Fevkalâde vaziyet dolayısı ile bazı vergi ve resimlere zam icrasına ve bazı maddelerin mükellefiyet mevzuuna alınmasına dair kanun lâyihası ve İktisad, Gümrük ve inhisarlar, Adliye, Maliye ve Bütçe encümenleri mazbataları, 17-05-1940.

407 Sayılı “Rize vilâyetiyle Borçka kazasında fındık, portakal, limon, mandalina ve çay yetiştirilmesi hakkında Kanun”, T.C. Resmi Gazete, 06.02.1924.

4223 Sayılı KAHVE VE ÇAY İNHİSARI KANUNU, Kabul Tarihi: 20.05.1942, Resmi Gazete: 25.05.1942.

1497 Sayılı ÇAY KURUMU KANUNU., Kabul Tarihi: 06.12.1971, Resmi Gazete: 18.12.1971

3092 ÇAY KANUNU., Kabul Tarihi.: 4/12/1984. Resmi Gazete: 19/12/1984.